

O'ZBEK TILIGA KIRIB KELGAN NEOLAGIZIMLAR TAHLILI

Abdullaxonova Sora Muxammadxon qizi

*Qo'qon universiteti Andijon filiali
talabasi*

Ilmiy rahbar: Qodirov Abdulazizbek

f.f.f.d.(PhD), v.b.dotsent.

Email:soraabdullaxonova@gmail.com

Tel:+998 77 155 60 01

Annotatsiya. *Ushbu maqolada bugungi kunda o'zbek tili leksikasiga kirib kelgan va so'zlashuv jarayonida faol ishlatilayotgan neologizmlar hamda ularning tasnifiga qaratilgan mulohazalar haqida fikr yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *leksika, o'z va o'zlashgan qatlam, semantik o'zlashma, til boyitish, stilistik neologizmlar, o'zlashgan neologizmlar.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются неологизмы, вошедшие в лексикон узбекского языка сегодня и активно используемые в разговорной речи, а также соображения, направленные на их классификацию.*

Ключевые слова: *лексика, исконный и ассимилированный пласт, семантическая ассимиляция, обогащение языка, стилистические неологизмы, ассимилированные неологизмы.*

Abstract. *This article discusses neologisms that have entered the lexicon of the Uzbek language today and are actively used in conversation, as well as considerations aimed at their classification.*

Keywords: *lexicon, native and assimilated layer, semantic assimilation, language enrichment, stylistic neologisms, assimilated neologisms.*

O'zbek tili leksik qatlami doim o'zgaruvchan va vaqt o'tishi bilan yangilanib boradi. Har bir sohada yangi so'zlar va eskirayotgan so'zlar yuzaga keladi. Leksika boshqa tillarda qabul qilingan so'zlar, yaratilgan yangi so'zlar, yangicha atamalar, yangicha iboralar so'zlarning o'z ma'nolarini o'zgartirishlari hisobiga boyiydi. Leksikada yuz bergan o'zgarishlar til sistemasiga bog'liq bo'lmaydi.

Yuqorida aytib o'tilgan jarayon til sistemasi (grammatikasi) bilan bevosita bog'liq bo'ladi. Til sistemasi bilan bevosita bog'liq bo'lmagan tarzda leksikaga kirib kelgan so'zlar o'zlari shakllangan ma'lum bir davrni, jamiyatni qisman ifodalaydi. Neologizmlar yunoncha so'z bo'lib, neos – yangi, logos – so'z degan ma'noni

anglatib, jamiyat taraqqiyoti, hayotning talab-ehtiyoji bilan paydo bo'lgan yangi narsa va tushunchalarni ifodalovchi so'zlardir. Neologizmlarning yangiligi, dastlab,

paydo bo'lgan vaqtlardagina sezilib turadi: vaqt o'tgach, ular "yangilik" xususiyatini yo'qotib, odatda, faol so'zlar qatoriga o'tadi. Masalan, o'zbek tili uchun bir qancha yil davomida yangi hisoblangan marketing, reyting, tender so'zlari hozirgi kunda umumiste'moldagi so'zlarga aylanmoqda. Tildagi umumiy neologizmlar bilan bir qatorda individual-uslubiy yoki okkazonal neologizmlar ham mavjud. Bunday neologizmlar mualliflar tomonidan ma'lum bir kontekstda uslubiy talab asosida yaratiladi.

Neologizmlar ilmiy asarlarda shu uslubga xos termin sifatida atash (nominativ) vazifasini bajaradi. Badiiy asarlarda, odatda, uslubiy vazifani bajaradi. Neologizmlarning paydo bo'lish yo'llari xilma-xil bo'lib, ular tilning mavjud lug'aviy tarkibi va grammatik qonun-qoidalar asosida yangi so'z yasash yo'li, shuningdek, mavjud so'zning lug'aviy ma'nolaridan birini yangi ma'noda qo'llash yo'li bilan va boshqa tilda qabul qilish orqali hosil qilinadi. Bundan tashqari, neologizmlar bir necha turlarga ajratish mumkin:

1. Shakli neologizmlar. Ushbu turdagi neologizm so'zlarning yoki tilda mavjud bo'lgan so'zlarning morfologik o'zgarishidan kelib chiqadi. Misol: fotojurnalistika, ijtimoiy nasroniy, liberal demokrat yoki popemobil.
2. Semantik neologizmlar. Bunday holda, u allaqachon tilning bir qismi bo'lsa-da, boshqa sohalarning elementlari yoki jihatlarini belgilash uchun boshqa yoki ma'noda bir xil tilda olingan so'zlarni nazarda tutadi. Misol: qidiruv tizimi, virusli, parket yoki virus.
3. Funktsional neologizmlar. Neologizmlarning bu tasnifi tilga so'zlarni qo'shish zarurati bilan bog'liq, chunki ma'lum bir ob'ekt yoki vaziyatni belgilashning boshqa usuli yo'q. Chet el so'zlari ushbu tasnifga kiradi. Umuman olganda, ushbu turdagi atamalar aloqa yanada dinamik bo'lishiga imkon beradi. Masalan: kilo, jirafa.
4. Ijtimoiy neologizmlar. Ushbu so'zlar jamiyatga, insonning axloqiy va madaniy harakatlariga bog'liq ba'zi jihatlarini tavsiflovchi yoki belgilaydigan barcha so'zlar bilan bog'liq. Misol: qo'mita, ish tashlash, yig'ilish yoki jamoaviy bitim.
5. Texnologik neologizmlar. Ushbu turdagi neologizm ba'zi so'zlar texnologiya va fan sohalarida yuzaga keladigan burilishlar bilan bog'liq. Ular deyarli har doim boshqa tillardan keladi, masalan, ispancha ingliz tilidan. Ushbu tasnif bugungi kunda eng ko'p ishlatiladiganlardan biridir. Misol: skaner, server, selfi yoki kibermakon.
6. Stilistik neologizmlar. Stilistik neologizmlar – bu odatda ishlatiladigan so'zlarga nisbatan ifoda yoki atamaga nisbatan sezgir va ijobiy ohang berish uchun qo'llaniladigan so'zlar. Aks holda, ular narsalar idrokini o'zgartirish uchun mo'ljallangan so'zlardir. Misol: marhum, qorong'i, ko'r yoki konsert.

Yangi paydo bo'lgan so'zlarni turli jihatlariga ko'ra tasniflash mumkin. Avvalo, ularni ijtimoiy-siyosiy atamalar: vazir, vazirlik, devonxona, hokim, tuman, agrofirma, fermer kabi; iqtisodiy atamalar: diler, lizing, injenering, bozor infrastrukturas; ilm-fan, texnikaga oid atamalar: internet, kompyuter, diskovod, skaner; maktab-maorifga

tegishli bo'lgan leksik birliklar: akademik litsey, kollej, dastur singari o'nlab yo'nalishlarga bo'lib yuborish mumkin. O'zlashma neologizmlar ichida o'tkinchi, shoshma shosharlik bilan, sun'iy ravishda hosil qilingan leksemalar ham uchraydi. Masalan: mahalla, jarida, oynoma, ochqich, yozg'ich, barnoma, oliy bilimgo'h kabi. Ularni xalq qabul qilmay tezda iste'moldan chiqarib yubordi. O'zlashma neologizmlarning aksariyati quyidagi ikki xil usul bilan: 1) Ichki imkoniyatlar asosida (so'z ma'nosining kengayishi, derivatsiyani qo'llash hisobiga): oshkoralik, muqobillik, qayta qurish, kimoshdi savdosi, hokim, devonxona. 2) Tashqi imkoniyat hisobiga (chetdan so'z olish orqali): modemogramma, videoapparatura, matiz, kik boksing, karate, damas, tiko, neksiya. O'zlashma neologizmlar tilning ifoda imkoniyatlari darajasini belgilaydi. Mustaqillik yillarida hayotimizda katta o'zgarishlar ro'y berdi, yangi-yangi tushunchalar vujudga keldi.

Xulosa qilib aytganda, barcha tillar chetdan olingan so'zlar yordamida boyib boradi. O'zlashtirish jarayonida o'sha tilning leksik qatlamlaridan kelib chiqqan hold moslashtirilib o'zlashtirilishi kerak. Aks holda, bu so'zlar so'zlovchilarga qiyinchilik tug'dirib bu so'zning asl variantidan foydalanishga olib keladi. Tilimizga

kirib kelayotgan so'zlarni o'zbek tilida muqobil variantini topish va adabiy tilga kiritish muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Dadaboyev H. O'zbek terminalogiyasi. Yoshlar nashriyoti uyi. Toshkent. 2019.
2. Begmatov E.A. O'zbek tili antroponimikasi. – Toshkent: Fan, 2013-264 b.
3. Rahmatullayev Sh. O'zbek tili omonimlarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1984.- 108 b.
4. Tursunov U., Muxtorov J., Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. T., 1992.
5. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent, 2010.
6. O'ZBEK TILIGA KIRIB KELGAN NEOLOGIZMLARNING TASNIFI | Oqmirzayeva Umida Normurod qizi (<https://share.google/niFRENbT6Gqsp31rF>)